

МОБІЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВ'Я В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Розглянуто проблему динаміки розвитку православ'я в Україні та необхідність власної помісної православної церкви. Дослідження охоплює період Незалежності та трансформацію у ньому православної церкви на теренах України під впливом глобалізаційних факторів. Наведено дані соціологічних досліджень, що дозволяють прослідкувати динаміку підтримки помісної православної церкви в Україні – у порівнянні із періодом до надання Томосу та після, а також окреслені загальні релігійні перспективи ПЦУ. Зроблено спробу узагальнити роль православної церкви в Україні, описати її діяльність в умовах останніх років: від отримання Незалежності та відкриття вільного шляху до інших релігій – і до сучасної поліконфесійної України, де православ'я все ще тримає позицію духовної першості. Сформовано необхідність підтримки ПЦУ як релігійного лідера країни на шляху до становлення її власної суверенності.

Ключові слова: помісна церква, релігія, ПЦУ, патріарх Варфоломій I, Томос.

Релігійна ситуація в Україні змінилася із проголошенням незалежності 1991 р.: українці зіткнулися з великою різноманітністю релігій. Якщо радянський період історії вичерпно характеризує висловлена 1955 р. відомою обіцянка М. Хрущова залишатися атеїстами та "намагатися звільнити від релігійного дурману більшу кількість народу", то сучасні дослідження свідчать, що нині в Україні атеїсти – у меншості. Отже, відродження релігії в пострадянські часи відбулося повною мірою. З'явилися західні та східні релігії і вірування. І якщо зараз мало кого можна здивувати багатоманітністю релігійних організацій і громад, то на час своєї появи Біле братство, Рунвіра, харизматичні течії християнства тощо стали практично сенсацією. За десятиліття незалежності в Україні відбулася своєрідна релігійна інтеграція, через що різноманітні протестантські концерти та спортивні змагання для дітей і підлітків перетворилися на регулярні події, а хода кришнаїтів стала буденністю Подолу.

Серед християнських течій України численнішим є православ'я. Проте яке саме – доволі складе питання. Тривалий час в Україні утримувалася тенденція із розподілом на Українську православну церкву Московського патріархату, Українську православну церкву Київського патріархату та Українську автокефальну православну церкву зі значною кількістю перевагою першої. Війна на Сході, політичні події зумовили пошук шляхів зміни такого розподілу, зокрема – через звернення до ідеї створення власної, помісної церкви, що захищала б інтереси українських вірян. Цю ідею обговорювали не один рік, наприклад Українську православну церкву Київського патріархату було створено з такою ж метою. Населення переважно підтримувало таку ідею – у липні 2008 р. майже половина українців позитивно ставилася до створення власної церкви [1]. Проте залишалася проблема світового визнання й офіційного статусу.

Тим часом українське православ'я було поділене між автокефаліями й патріархатами, і це призводило до суперечностей. Водночас дослідники відзначали необхідність пошуку власного релігійного шляху в умовах досить значних впливів американізації протестантського заходу й русифікації православного сусіда [6, с. 44] і вказували, що наша мета – створити "власну – наступальну чи оборонну – стратегію й окреслити українську тактику на духовному фронті" [6, с. 20]. Томос, ідея якого спершу дискутувалася як невдала (через загрози релігійного конфлікту, і порівняння його зі створенням Української православної церкви Київського патріархату), а процес – як ризикований, став першим кроком на власному релігійному шляху України. Помісна церква

може бути опорою держави-нації. Є кілька історичних прикладів: у свій час помісна церква Англії дозволила зміцнити державу, незважаючи на те, що спочатку церковна реформа Генріха VIII розколола країну й ознаменувала початок Реформації.

Загалом можна розглянути проблему релігійності з урахуванням контексту глобалізації, адже в цей період релігія отримує нові виклики від сучасності. Історія релігії пам'ятає щось подібне до глобалізаційної хвилі. Такими хвилями свого часу були християнізація, ісламізація, протестантизація світу тощо [6, с. 19]. Це явище дозволяло певній релігії вийти на новий рівень завдяки її географічному поширенню. Проте сучасна глобалізація має масштабніший ефект і впливає не так на поширення конкретного релігійного вчення, як на саму трансформацію релігії та її адаптацію. І відбувається така трансформація як на теоретичному, так і на практичному рівні: від обговорення сучасних технологій вищими церковними органами й уведення католиками оцифрованих свічок у костелах – до участі священників у політичних подіях і скасування шкільних молитов, як, наприклад, у США. В епоху глобалізації релігія не лише змінює свої традиційні географічні межі, починаючи "мандрувати" планетою, але й свій підхід до обрядів, починає нове трактування вже відомих священних текстів.

Православна церква ставить перед собою завдання просвітницької діяльності в інформаційну епоху. У релігійному контексті не раз висували питання створення біометричних паспортів, "нікнеймів", користі інтернету тощо. Поширюються інтерв'ю зі священниками, створюються форуми для обговорення нагальних мирських питань, існують окремі православні спільноти і через CoViD-19 з'явилися навіть онлайн-богослужіння, тобто церква активно пристосовується до сучасного життя. Однак повноцінній інтеграції заважають конфлікти конфесійного характеру. Як зазначає філософ А. Колодний, "міжконфесійні суперечності, поляризуючи український народ, стримували процес національної інтеграції і самовизначення, робили його легкою здобиччю різних держав і церков. Але водночас вони відігравали й роль фактора, що сприяв збереженню українського етносу як такого" [2, с. 31]. Автор підкреслює, що у складні політичні часи для українського народу, коли його етнопатриархальна приналежність стиралася, опору для української ідентичності надавала саме церква. Хоча і національна ідея, на його думку, була найсильнішим стимулом до відродження, церква ніколи не була етностворювальним й етноінтегративним фактором [2, с. 32].

Нині соціологічні інститути проводять дослідження щодо впливу релігії на соціальне життя населення і його звички. Отже, формується портрет пересічного вірянина, завдяки якому ми можемо дізнатися не тільки кількість релігійних людей, але і їхній рівень воцерковлення: як часто вони відвідують церкву, моляться, чи регулярно жертвують гроші тощо. Соціолог М. Паращавін, досліджуючи інтегративну функцію релігії, у своїх працях стверджує, що недостатньо вивчати показники релігійних практик для дослідження рівня впливу релігії на суспільство, а необхідно аналізувати релігійність і світосприйняття, бачення моралі, норм і цінностей [3]. Автор наводить дані, за якими, з одного боку, можна стверджувати, що релігія перестала бути основним "смісловим орієнтиром" життя або "провідником" суспільства. А з іншого – усе ще залишається (і практично не змінюється за останні кілька десятиліть) релігійна самоідентифікація громадян, що дозволяє говорити про православ'я як релігію більшості та його значну роль для народу. Іншими словами, виникає дещо парадоксальна ситуація: православ'я існує, і більшість суспільства ідентифікує себе саме з ним. Проте водночас воно не є вирішальною силою, адже в українців світогляд не обмежується лише релігійними переконаннями.

До того ж сучасне православ'я в Україні тісно пов'язане із глобалізацією, і цей фактор є далеко не останнім у процесі формування його безпосередньої ролі в суспільстві. Насамперед слід зауважити, що вже не актуальним є підхід до глобалізації як чогось негативного, зовнішнього щодо православної церкви [7]. Навпаки, відбувається синтез віри й нації в сучасному світі; це явище є характерним тільки для нашого століття. До цього відбувався період націоналізації, під час якого формувалися чіткіші зв'язки між національною ідентичністю і релігійною приналежністю [7]. Нині ж ми маємо чітку глобалізацію християнства в Європі, тобто процесу, коли глобальна релігія має свої локальні варіації, ураховуючи ті чи інші культурні й економіко-політичні фактори конкретної місцевості. З огляду на певні дослідження про глобалізаційні перспективи православ'я можна підсумувати, що православ'я і глобалізацію необхідно розглядати як дружні, а не суперечливі один одному фактори.

У таких умовах помісна православна церква є такою ж глобальною системою, що адаптується до потреб сучасного суспільства. Мобільний процес адаптації відбувається завдяки соціальним факторам: якщо певна частина населення підтримує ідею власної помісної церкви, то, відповідно, залишається лише знайти засоби для її втілення. І, незважаючи на консервативність православного світогляду, православна релігія так само адаптується на глобальному рівні.

Підтримка Його Всесвятістю Патріархом Варфоломієм I окремої Православної Церкви України – це демократичний крок до осмислення релігійних традицій. Православ'я в Україні за роки незалежності стало мобільним й адаптованим до політичних та економічних змін. Динамічність найпопулярнішого релігійного напрямку дозволяє йому триматися на позиції 73 лідера. Томос та офіційно визнана помісна церква – це шлях не тільки до нового релігійного, але й економічного і політичного етапу України. Важливість ролі православ'я визначається, зокрема, тим, що це – релігія більшості. За даними опитування КМІС від червня 2021 р., православними себе вважають 73 % українців (69 % – 2016 р.) [4, 5]. Підсумовуючи результати опитування, доходимо висновку, що православ'я утримує позицію лідера серед християнських конфесій в Україні. За останні роки

ситуація є доволі стабільною – кількість християн (зокрема й православних), атеїстів і греко-католиків залишається більш-менш однаковою. Також можна спостерігати відносний нейтралітет понад третини українців як щодо Православної Церкви України, так і Московського патріархату, тобто значна частина населення вважає себе необізнаною у питанні, що стосуються патріархів і розколу церкви. Саме тому зростає кількість респондентів, які відносять себе до "православних без конкретизації патріархату"; і таких у країні 12 %, ще 4 % – сумніваються. Порівняно з показником 23 % 2020 р. (майже чверть православних вірян, що не визначилася!) 12 % можна вважати прогресом, проте порівняно з "дотомосівським" 2016 р., коли відсоток "просто християн без конфесії" становив 2,5 %, можна побачити тенденцію до зміни в питаннях релігійної самовизначеності [4]. Населення "плутається" в патріархатах, йому складно визначитися із власною локальною релігійною ідентичністю. Недарма Україна є поліконфесійною країною, що доволі толерантно ставиться практично до всіх релігійних виявів [6, с. 26].

Політико-економічні події завжди мали значний вплив на релігійний стан України, і це визнають українські дослідники релігії. Наприклад, Л. Филипович досліджує те, як у свій час Помаранчева революція 2004 р. актуалізувала проблему взаємин релігії та політики [6, с. 94]. Революція Гідності підтримала вже започатковані раніше настрої суспільства. Позиція церкви щодо політичних подій, їхня підтримка або ж, навпаки, несхвалення, є фактом зміни відносин церкви й держави, що відбувалися на початку 2000-х. Церква стає партнером держави, використовуючи власний вплив й авторитет. Крім того, незважаючи на відносну однорідність релігійної карти України, окремі патріархати православної церкви й до об'єднання розуміли необхідність діалогу через наявний релігійний розкол. Створення Православної Церкви України є кроком для зміцнення позицій православної церкви на території України: окремі незалежні структури нарешті усвідомили, що в них є спільна мета, а українське православ'я стало самодостатнім суб'єктом релігійного простору завдяки Томосу.

Маємо звернути увагу й на тенденцію підтримки українцями створення власної помісної церкви: до Православної Церкви України позитивно ставиться більше половини українців, трохи менше (45 %) – до митрополита Епіфанія [4], але цей показник зріс за останній рік майже на 10 %. Ставлення до предстоятеля Української православної церкви Московського патріархату Онуфрія майже не змінилося, однак позитивно до нього ставиться вдвічі менше українців. Митрополита Епіфанія на чолі помісної Православної Церкви України підтримує більшість українців, навіть у питанні об'єднання з Українською православною церквою Московського патріархату та Українською греко-католицькою православною церквою він тримає першість зі значним відривом.

Православ'я в Україні пройшло шлях від релігії-опори до помісної церкви як окремого інституту, що має вплив на суспільство. Для релігії в Україні нині відкритим є не один шлях. З одного боку, за досвідом США, країна може ставати дедалі більш поліконфесійною державою і підтримувати й розвивати свободу різних віросповідань. З іншого – тепер в Україні існує провідна церква, що може допомагати країні йти в її власному напрямі, без значного консерватизму, а сучаснішим, пристосованим, демократичним шляхом. Удосконалення релігійної системи, яка вже функціонує багато років, потребує значно менше ресурсів і легшої адаптації, ніж реформація системи ре-

лігій загалом. Православна церква нині підтримує ідею суверенності й має високий рівень довіри. Наявною є адаптованість релігійного життя до соціального. Отже, Його Всесвятість Патріарх Варфоломій I і Константинопольський патріархат надали Україні можливість стати на шлях до нової незалежності – церковної.

Список використаних джерел

1. Думка населення України щодо створення єдиної помісної Української Православної церкви (2008). URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=441&page=5&t=9>.
2. Колодний А. М. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції. Київ : Світ знань, 1999. 52 с.
3. Паращавин В. А. Место религии в представлениях о смысле жизни: российский и украинский контекст. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-religii-v-predstavleniyah-o-smysle-zhizni-rossiyskiy-i-ukrainskiy-kontekst/viewer>
4. Релігійна самоідентифікація населення і ставлення до основних церков України: червень 2021 року. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052&page=1&t=9>
5. Релігійна самоідентичність і молитва в Україні (2016). URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=638&page=3&t=9>
6. Филипович Л. О. Культура релігійного життя. Вибрані праці / за упоряд. Г. Филиповича і ред. А. Колодного. Київ : УАП, 2016. 586 с.

Е. А. Лобанова, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МОБИЛЬНОСТЬ ПРАВОСЛАВИЯ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Рассмотрено проблему динамики православия в Украине и необходимость собственной поместной православной церкви. Исследование охватывает период Независимости и трансформацию в нем православной церкви на территории Украины под влиянием факторов глобализации. Приведены данные социологических исследований, позволяющие проследить динамику поддержки поместной православной церкви в Украине – в сравнении с периодом до обретения Томоса и после, а также очерчены основные религиозные перспективы ПЦУ. Сделано попытку обобщить роль православной церкви в Украине, описать ее деятельность в условиях последних лет: от получения Независимости и открытия свободного пути для других религий – и до современной поликонфессиональной Украины, где православие все еще держит позицию духовного первенства. Сформировано необходимость поддержки ПЦУ как религиозного лидера Украины на пути к поддержке ее собственной суверенности.

Ключевые слова: поместная церковь, религия, ПЦУ, патриарх Варфоломей I, Томос.

Kateryna Lobanova, PhD Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MOBILITY OF ORTHODOXY IN MODERN UKRAINE

This article is about modern Orthodoxy in Ukraine. First of all, it shows the way of Orthodoxy in the process of globalization and makes an attempt to describe a position of church in modern conditions. The article appeals to the data of opinion polls which have been carried out within the last 15 years. These data help to understand how opinions of Ukrainian people were changing regarding an idea of a local Orthodox church.

At the same time, an attempt of explanation of Ukrainian religious complications is being done. The article attempts to summarize the role of the Orthodox Church in Ukraine, to describe its activities in recent years: from the beginning of an independence and opening a free path to other religions – and to modern multi-religious Ukraine, where Orthodoxy still holds the position of the guide of spiritual life. Also the article examines researches of some Ukrainian scientists in different fields and shows future possibilities of the Orthodox church in Ukraine.

Keywords: local church, religion, OCU, Bartholomew I, globalization.

7. Guglielmi M. Globalization and Orthodox Christianity: A Global Perspective. URL : <https://www.mdpi.com/2077-1444/9/7/216/htm>

References

1. Dumka naselennya Ukraini shchodo stvorennya edinoї pomisnoї Ukrain's'koї Pravoslavnoї cerkvi (2008). URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=441&page=5&t=9>
2. Kolodnij A.M. Fenomen religii: priroda, struktura, funkcional'nist', tendencii. K.: Svit znan', 1999. 52 p.
3. Parashchavin V.A. Mesto religii v predstavleniyah o smysle zhizni: rossijskij i ukrainskij kontekst. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-religii-v-predstavleniyah-o-smysle-zhizni-rossiyskiy-i-ukrainskiy-kontekst/viewer>
4. Religijna samoidentifikacija naselennya i stavleniya do osnovnih cerkov Ukraini: cherven' 2021 roku. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052&page=1&t=9>
5. Religijna samoidentichnist' i molitva v Ukraini (2016). URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=638&page=3&t=9>
6. Filipovich L.O. Kul'tura religijnogo zhittya. Vibrani praci. Za uporyadkuvannya G. Filipovicha i redaguvannya A. Kolodnogo. K.: UAR, 2016. 586 p.
7. Guglielmi M. Globalization and Orthodox Christianity: A Global Perspective. URL : <https://www.mdpi.com/2077-1444/9/7/216/htm>

Надійшла до редколегії 21.20.21